

Nowak, Zenon

"Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes", Lieferung 1, hrsg. von Hans Mortensen, Gertrud Mortensen, Reinhard Wenskus, Wiesbaden 1968 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 506-507

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojtyńska, *Geneza wyboru Stanisława Hozjusza na legata papieskiego Soboru Trydenckiego*; ks. Marian Borzyszkowski, *Ideal renesansowego humanizmu chrześcijańskiego Stanisława Hozjusza w filozoficznym ujęciu Boga i człowieka*; O. Paweł Szanięcki, *Liturgia (mszalna) w „Confessio fidei catholicae christiana” Stanisława Hozjusza*; O. Henryk Damian Wojtyńska, *Ideal biskupa w życiu i nauce Stanisława Hozjusza*; ks. Franciszek Zaorski, *Nauka kardynała Stanisława Hozjusza o celibacie*.

W dziale „Materiały” zamieszczono następujące prace: ks. Mariana Borzyszkowskiego, *Materiały do twórczości poetyckiej i działalności wydawniczej Stanisława Hozjusza w latach 1522—1548*; również ks. Mariana Borzyszkowskiego, *Epigramy Stanisława Hozjusza do pism Walentyna Arnolda (1525) i Leonarda Coxa (1526)*; bpa Juliana Wojtkowskiego, *Explicatio salutationis Angelicae Stanisława Hozjusza w jego „Confessio fidei catholicae christiana”*. Ponadto O. Henryk Damian Wojtyńska zrecenzował artykuł Sante Graciego dotyczący poglądu Stanisława Hozjusza na język narodowy w liturgii kościelnej.

Tom zamykają skorowidze, opracowane przez ks. Mariana Borzyszkowskiego. Wszystkie artykuły i materiały opatrzone są w streszczenia obcojęzyczne.

Bohdan Koziello-Poklewski

Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes. Herausgegeben von Hans Mortensen (†), Gertrud Mortensen, Reinhard Wenskus, Lieferung 1, Wiesbaden 1968, 4 mapy + 3 komentarze.

Publikacja powyższa nawiązuje do przedwojennego wydawnictwa *Atlas der ost- und westpreussischen Landesgeschichte*, którego inicjatorem był Erich Keyser. W latach 1936—1937 ukazała się drukiem w Królewcu jego pierwsza część, dotycząca kultur i ludów z terenu Prus w okresie wczesnohistorycznym, w opracowaniu archeologów Carla Engla i Wolfganga La Bauma¹. Przygotowanie dalszych części przerwała wojna. W 1962 roku pod kierunkiem Hansa i Gertrudy Mortensenów² rozpoczęto ponownie przerwane prace, ale już w oparciu o nieco zmodyfikowane założenia badawcze. Po śmierci pierwszego z nich w 1964 roku nowym współkierownikiem został Reinhard Wenskus, profesor z uniwersytetu w Getyndze. Po sześciu latach od wznowienia prac wymienieni redaktorzy wraz z zespołem współpracowników wydali pierwszy zeszyt atlasu, nazywanego obecnie *Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes*, który poświęcony jest problematyce państwa i Zakonu Krzyżackiego w Prusach od XIII wieku aż do 1525 roku. Na cały zeszyt składają się cztery mapy, mianowicie: jedna o charakterze pomocniczym zatytułowana: 1) Mapa przeglądowa (*Übersichtskarte*) z około 1920 roku oraz trzy mapy historyczne przedstawiające: 2) Pochodzenie dostojników Zakonu Krzyżackiego w Prusach; 3) Drogi pocztowe Zakonu Krzyżackiego w pierwszej połowie XV wieku i 4) Podział administracyjny państwa krzyżackiego około 1400 roku. Mapy te, z wyjątkiem drugiej wydanej w skali 1 : 500 000, opracowano w skali 1 : 300 000 i podzielono na pięć arkuszy o wymiarach 62,5 cm × 54,5 cm. Mapy historyczne mają kilkunastocipię komentarze o formacie nieco mniejszym niż arkusze map (57,5 cm × 54 cm). Odczuwa się natomiast brak szerszego wstępu, bo zamieszczona krótka przedmowa redaktorów nie orientuje korzystającego z tego rodzaju wydawnictwa, jak o przyjętych w nim założeniach metodycznych i o kryteriach doboru map.

Wbrew intencjom redaktorów mapa przeglądowa nie spełnia zamierzonego zadania. Zaważyło na tym kilka elementów. Przede wszystkim mapa jest nieudana pod względem technicznym, gdyż do jej wykonania użyto zdjęć uszkodzonych w czasie wojny. Z tego powodu całe fragmenty mapy są zamazane, na przykład napisy

¹ *Atlas der ost- und westpreussischen Landesgeschichte*. Im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung, herausgegeben von Erich Keyser, T. 1: *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*, bearbeitet von Carl Engel und Wolfgang La Baume unter Mitwirkung von Kurt Langenheim, herausgegeben von W. La Baume, Königsberg 1936—1937, 13 map.

² H. u. G. Mortensen, *Das historisch-geographische Kartenwerk Ost- und Westpreussen. Erster Zwischenbericht*. Studien zur Geschichte des Preussenlandes. Festschrift für Erich Keyser zu seinem 70. Geburtstag dargebracht von Freunden und Schülern. Herausgegeben von E. Bahr, Marburg 1963, ss. 90—96.

są w zasadzie mało czytelne, a granice po prostu niewidoczne. Właściwie mapa ta ma odzwierciedlać stan Pomorza Wschodniego z niezbyt precyzyjnie określonego czasu, bo około 1920 roku. Nie czyni tego jednak konsekwentnie, na przykład nazwy miejscowości, których brzmienie uległo zmianie tuż przed 1920 rokiem figurują w dalszym ciągu pod starą nazwą. Te liczne mankamenty przyczyniają się do tego, że mapa przeglądowa w niewielkim tylko stopniu przydaje się czytelnikowi.

Niewątpliwie najciekawszą z prezentowanych w tym zeszycie map jest druga, ukazująca pochodzenie wielkich mistrzów, dostojników (wielkiego marszałka, wielkiego skarbnika, wielkiego szpitalnika, wielkiego szatnego) i komturów w Prusach od XIII wieku aż do 1525 roku, opracowana przez Ernesta Weichbrodta. Załącznikiem do tej mapy jest wykaz alfabetyczny uwzględnionych dostojników krzyżackich i diagram, przedstawiający częstotliwość ich przybywania do Prus z różnych regionów Rzeszy. Według obliczeń autora, w tym stopniu po raz pierwszy tak dokładnie przeprowadzonych, okazuje się, że do 1350 roku przybyło z Niemiec środkowych aż 52% dostojników, w latach 1351—1400 — 44% z Nadrenii, a w latach 1401—1450 — 37% z Niemiec południowych. W skład tej części komentarza wchodzi też fotografie i plany kilku zamków, na przykład Lidzbarka Warmińskiego, Reszla, Jezioran, Malborka, Nidzicy, wraz z objaśnieniami Carla Wünscha. Niestety, nie przedstawiają one większej wartości naukowej z uwagi na swój ogólnikowy charakter, a fotografie i plany zamków są przedrukami z powszechnie znanych opracowań.

Kolejna mapa o drogach pocztowych Zakonu Krzyżackiego w pierwszej połowie XV wieku została opracowana przez Jürgena Jahnke i Heinza Zimmana na podstawie 1800 listów kurierskich, znajdujących się w archiwum pokrzyżackim w Getyndze. Z tych wspomnianych listów 1500 posiada adnotacje urzędników krzyżackich, tak zwane *praesentata*, podające godzinę i miejsce przybycia lub przejazdu posłańca. Wiadomości te posłużyły autorom do ustalenia tras kurierskich i do określenia częstotliwości ich wykorzystania dla przesłania listów. Na mapie trasy są zaznaczone czerwonymi pasmami o różnej szerokości, zależnie od ich wykorzystania. Komentarz do mapy, podający wykaz częstotliwości przesyłek na poszczególnych trasach, jest niezmiernie skomplikowany, mało zrozumiały i wymagający chyba dodatkowego wyjaśnienia.

Hartmut Gauss i Gertruda Mortensen są autorami ostatniej mapy o podziałach administracyjnych Prus około 1400 roku, ale konkretnie w czasie od około 1390 do 1410 roku. Przygotowanie mapy Prus Krzyżackich z dokładnymi podziałami administracyjnymi nie jest rzeczą łatwą ze względów metodycznych i technicznych, a także źródłowych. Dostępny materiał źródłowy nie zawsze pozwala na ostateczne rozstrzygnięcie przynależności administracyjnej wsi, leżących na pograniczu dwóch okręgów. Poszczególne partie mapy są niejednolicie opracowane. Okręgi, do opracowania których autorzy dysponowali bogatszą literaturą i materiałem źródłowym, posiadają też więcej elementów osadniczych, co rzuca się w oczy, zwłaszcza w komturstwie dzierzgońskim. Nie wiadomo też, dlaczego nie zaznaczono na mapie terytoriów miast warmińskich, gdy przecież ten element uwzględniono przy innych miastach. Niekonsekwencji jest więcej. Dotyczą one także posiadłości biskupich i kapitulnych oraz odrębności administracyjnych tych terytoriów wobec zakonnych. Na mapie barwą wyróżniono komturstwa, okręgi leśne (*Waldamt*) i rybackie (*Fischamt*) oraz posiadłości kościelne, ale zrezygnowano z wyszczególnienia wójtostw, które także odgrywały ważną rolę w działalności administracyjnej państwa krzyżackiego, choć nie były samodzielnymi jednostkami. Kończąc wypada powiedzieć, że mapa ta stanowi pewien postęp w stosunku do opracowań Maxa Toepfena czy Ericha Keysera, ale nie odpowiada ona obecnemu stanowi wiedzy, a także naszym potrzebom.

Pierwszego zeszytu tego *Atlasu* nie można przeto uznać za udany. Należy się więc spodziewać, że następne zeszyty będą solidniej dopracowane. Wreszcie trzeba stwierdzić, że *Atlas* nie dorównuje poziomem polskim osiągnięciom w zakresie geografii historycznej z obszaru Pomorza Wschodniego (Marian Biskup, Andrzej Tomczak i Maria Zaleska-Kielczewska).

Zenon Nowak